

Skjemainformasjon

Skjema Norges dokumentarv - nominasjonsskjema
Referanse 1007697
Innsendt 20.05.2016 11:47:38

Sammendrag

Sammendrag

Tittel på dokument(er)/arkiv(er) som nomineres

Vinjeboka

Sammendrag (maks 3000 tegn)

Vinjeboka er den eldste bevarte trolldomsboken i Skandinavia og enestående i sitt slag, som den eneste svarte bok bevart fra katolsk middelalder i Norge. Med unntak av én oppskrift er innholdet helt ukjent fra andre kilder. Studiet av de gamle norske svarte bøkene er et forskningsfelt som har fått mye oppmerksomhet i senere tid og som har vist seg å ha bred interesse.

Vinjeboka skriver seg fra en meget kildefattig periode i norsk historie og er en av ytterst få kilder til folkelig magisk-religiøs tro og praksis i norsk middelalder. Folketroen nettopp i overgangen mellom katolsk og luthersk tid, som Vinjeboka vitner om, er både historisk og kulturhistorisk av stor betydning. Vinjeboka er en syntese av internasjonale impulser og lokal folkekunnskap og viser forbindelsene mellom den norske landsbygda og det lærde Europa.

Svarte bøkene spilte en viktig rolle innen folketroen og folkelig religionsutøvelse i mange århundrer, men det bevarte svarte bokmaterialet stammer i all hovedsak fra perioden 1650-1850. Vinjeboka utgjør derfor det eldste belegget for denne tradisjonen i Norge og Skandinavia og demonstrerer ikke bare at tradisjonen i seg selv er langt eldre enn man ellers ville ha grunnlag for å anta, men viser kontinuitet i folkelig tro før og etter reformasjonen. Vinjeboka er, som Ane Ohrvik formulerer det, «det eldste bevarte manuskriptet innenfor en magisk-religiøs genreskrivning som må ha hatt en betydelig utbredelse i ulike lag av befolkningen - over svært lang tid».

Samtidig som Vinjeboka dokumenterer forbindelser mellom magiske tradisjoner i Norge og på kontinentet, kaster den lys over det bredere intellektuelle middelaldermiljøet skapte den. Hele elleve forskjellige individer - norske prester og munkere - har bidratt med de i alt 65 oppskriftene, formularene og ritualene i boken, og selv om de forblir anonyme, gir de seg tilkjenne gjennom håndskrift, språkføring, stedsreferanser og tematiske interesser.

Vinjeboka er en meget viktig kulturhistorisk kilde med høy verdi som nasjonal kulturarv. Denne lille boken er vår eneste bevarte kilde til et førreformatorisk magisk trosunivers og de magisk-religiøse praksiser som knyttet seg til det - et univers som ble forsøkt utryddet etter reformasjonen, og som ville vært fullstendig tapt om det ikke var for Vinjeboka.

Opplysninger om søker

Opplysninger om søker

Navn på søker Stiftelsen Oslo katedralskole
Søkers tilknytning til den nominerte dokumentarven Eier

Kontaktperson(er)

Navn Ernst Bjerke
Stilling Samlingsforvalter
E-postadresse ernst.bjerke@osloskolen.no
Telefonnummer 90514383

Fullmaktserklæring

Jeg bekrefter at jeg har fullmakt til å nominere dokumentarven som beskrives i dette nominasjonsskjemaet til Norges dokumentarv

Navn Ernst Bjerke
Stilling Samlingsforvalter
Institusjon Stiftelsen Oslo katedralskole

Identifikasjon og beskrivelse

Identifikasjon og beskrivelse av dokumentarven

Nøyaktig tittel på dokumentarven, omfang, datering (ytterår) og navn på institusjon/organisasjon som skal stå på et eventuelt diplom

Vinjoboka, 54 håndskrevne blad på ca. 4,8x7 cm, skrevet ca. 1480-1520, Christiania Katedralskoles Bibliothek (Stiftelsen Oslo katedralskole).

Visuell dokumentasjon

Ingen vedlegg lastet opp

Kataloginformasjon/arkivbeskrivelse/arkivreferanse

Proveniensen (opprinnelse)

Manuskriptet ble funnet under gulvplankene da Vinje stavkirke ble revet i 1796 og kort deretter innsendt til Katedralskolens bibliotek, formodentlig av stedets sogneprest. Det befinner seg fremdeles i Oslo katedralskoles historiske boksamling.

Bibliografi

Bang, A. Chr.: Norske Hexeformularer og magiske Opskrifter. Dybwad: Christiania 1901-02. (Ny utgave Ka forlag: Oslo 2005).

Espeland, Velle: Svartebøker. Fra svarteboka til Necronomicon. Humanist forlag: Oslo 2014.

Garstein, Oskar: Vinjoboka. Den eldste svartebok fra norsk middelalder. Solum: Oslo 1993.

Ohrvik, Ane: Conceptualizing knowledge in early modern Norway. A study of paratexts in Norwegian black books. Universitetet i Oslo: Oslo 2012.

Ohrvik, Ane: "Sjælens Læger" og "de Syge selv". Sykdomsbehandling i norske svartebøker mellom 1600-1800 med vekt på religiøs tro og praksis, i Religiøs tro og praksis i den dansk-norske helstat fra reformasjonen til opplysningstid, A. B. Amundsen og H. Laugerud (red.). Unipub: Bergen 2010.

Hødnebo, F.: Trolldomsbøker, i Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder, bd. xviii. Oslo 1974.

Støtteerklæringer

Kyrre Kverndokk, professor i kulturvitenskap, Universitetet i Bergen.

kyrre.kverndokk@uib.no, +47 55 58 88 58

Ane Ohrvik, førsteamanuensis i kulturhistorie, Universitetet i Oslo.

ane.ohrvik@ikos.uio.no, +47 22 85 78 37

Støtteerklæring

- Kverndokk_Anbefaling_Vinjoboka_KK_UiB.pdf
- Ohrvik_støtteerklæring_Norsk_dokumentarv_08_04_16.pdf

Juridiske forhold

Juridiske forhold

Hvem eier dokumentarven? Oppgi navn og kontaktinformasjon.

Navn Stiftelsen Oslo katedralskole

Adresse Ullevålsveien 31, 0171 Oslo

Telefon

E-post

Hvem forvalter dokumentarven? Oppgi navn og kontaktinformasjon.

Navn Christiania Kathedralskoles
Bibliothek, v. Ernst Bjerke

Adresse Ullevålsveien 31, 0171 Oslo

Telefon 90514383

E-post ernst.bjerke@osloskolen.no

Tilgang

Vil det være faktorer som begrenser offentlig tilgang til dokumentene? Beskriv dem i så fall nedenfor.

Biblioteket, der Vinjeboka ligger ustilt i monter, er daglig åpent for publikum etter avtale.

Vinjeboka er digitalisert av Nasjonalbiblioteket med signatur MS 8o 1059 (http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digimanus_124171).

Opphavsrett

Beskriv den opphavsrettslige statusen til dokumentarven.

Ingen opphavsrettslige hensyn.

Vurdering opp mot utvelgelseskriteriene

Vurdering opp mot utvelgelseskriteriene

Autentisitet

Vinjoboka er et originalt manuskript fra slutten av middelalderen. Siden dokumentet førstegang ble underkastet vitenskapelig undersøkelse på 1800-tallet er det på paleografisk, språkhistorisk og innholdsmessig grunnlag datert til tiden før 1520. Vannmerkene i papiret er senere blitt datert til ca. 1480, og det er i dag enighet om at dokumentet er blitt til i den mellomliggende perioden, altså i tiden rundt århundreskiftet. Disse dateringene og bokens kjente oppbevaring ved skolen i over 200 år gir ikke rom for forfalskning.

Nasjonal betydning

Vinjoboka er en unik representant for sin genre både i norsk og nordisk sammenheng. Den er vår eldste bevarte trolldomsbok, og den eneste svarteboken bevart fra katolsk tid i Norge. Som sådan er den også vår eldste kilde til en magisk-religiøs forestillingsverden som engang var utbredt også her til lands, men som gradvis ble utryddet etter reformasjonen.

Vinjoboka demonstrerer at svartebokgenren var godt etablert i Norge allerede i katolsk tid og at denne tradisjonen - ikke minst gjennom middelalderkirkens internasjonale nettverk - står i et nært forhold til tilsvarende tradisjoner på kontinentet. Vinjoboka dokumenterer derfor ikke bare magisk-religiøs tro og praksis lokalt i Norge eller Telemark, men bidrar til å plassere den innenfor en bredere, felleseuropeisk forestillingsverden.

Vinjoboka har meget høy verdi som nasjonal kulturarv. Ikke bare er Vinjoboka den eldste i sitt slag, henved to århundrer eldre enn den nest eldste trolldomsboken bevart i Norge, men den er den aller siste levningen av en norsk, magisk univers som ellers ville vært fullstendig ukjent.

Tilleggs-kriterier

Dokumentenes nasjonale betydning må bli bekreftet gjennom ett eller flere av disse kriteriene

Tid

Vinjoboka er det eldste bevarte dokument i sitt slag og det eneste som kaster lys over denne typen magisk praksis i katolsk tid i Norge. Dokumentet er unikt ved sin alder, men nettopp fordi den er fra førreformatorisk tid, bidrar Vinjoboken også til å etablere kontinuiteten i en langvarig, folkelig tradisjon vi ellers utelukkende kjenner fra senere århundrer.

Sted

Vinjoboka er blitt til i et bestemt, men ellers ukjent kirkelig miljø i Telemark, og bærer dessuten preg av å ha vært på vandring med sin eier, bl. a. i Skåne. Innholdsmessig forener boken lokal folkelig, magisk og medisinsk kunnskap med felleseuropeisk ritualmagisk, teologisk og liturgisk tankegodt. Vinjoboka forteller således om hvilke impulser - både lokale og internasjonale - som gjorde seg gjeldende på bygda i Norge sent i middelalderen. Også språket illustrerer denne foreningen av det lokale og det internasjonale: Vinjobokas til sammen elleve skrivere eller opphavsmenn bruker dels latin, dels dansk og dels norsk, avhengig både av egen bakgrunn og tekstenes beskaffenhet.

Mennesker

Da Vinjoboka ble til omkring år 1500 stod Norge på terskelen til store omveltninger. Den nye, lutherske statskirken innførte et totalforbud mot gamle magiske praksiser, som dem Vinjoboka representerer. Den kunnskap og det trosunivers som Vinjoboka var et produkt av, ble nå brutalt forsøkt utryddet bl. a. gjennom trolldomsprosessene.

Vinjoboka er et meget personlig dokument, en liten bok til å stikke i lommen, der eieren over tid har samlet nyttige urtemedisinske oppskrifter, bønner og magiske formler som kunne komme til nytte både i dagliglivet og trosutøvelsen. Vinjoboka skriver seg fra en i norsk sammenheng meget kildefattig periode og gir på et overordnet plan innblikk i en ellers dårlig belyst forestillingsverden. Samtidig er den et unikt og svært personlig dokument som lar oss ane enkeltmenneskene bak, deres interesser og deres bakgrunn.

Emne og tema

Vinjoboka inneholder til sammen 49 forskjellige legeråd, besvergelser og maninger, 11 Mariahymner samt enkelte privatnotiser. Med tanke på stil, struktur og innhold står den i nært forhold til våre yngre svartebøker og dokumenterer således en tradisjonskontinuitet på tvers av reformasjonen. Vinjoboka gir kunnskap om en utryddet forestillingsverden og dokumenterer magisk tro og praksis i tiårene før reformasjonen. Videre illustrerer Vinjoboka hvordan en felleseuropeisk, kirkelig lærdomskultur ble forent med lokale, norske folketradisjoner og magiske forestillinger.

Vinjoboka har stor verdi som kilde innen en rekke disipliner og fag. Dokumentet har naturligvis stor kulturhistorisk interesse, men har verdi også innen f. eks. religionsvitenskap, bokhistorie og kodikologi, medisinhistorie, veterinærmedisinens historie, kirkehistorie og teologi.

Boken gir et unikt innblikk i middelalderens hverdagsliv, og gjenspeiler dagliglivets bekymringer og interesser. De magiske oppskriftene og besvergelsene knytter seg til kjærlighetsmagi, barselnød, avsløring av tyver og sløving av fiendesverd. Her finnes salver og preparater for behandling av sykdom hos folk og fe, dårlig ånde, gikt, tannverk og byller, samt bønner til jomfru Maria.

Form og stil

Vinjoboka er den eneste bevart i sitt slag og dermed vår eneste kilde til svartebøkens form og stil i middelalderens Norge. Boken er i lite format, og ført i elleve forskjellige, samtidige hender i eldre og yngre gotisk kursiv. I forbindelse med de avsluttende Mariahymnene er teksten utstyrt med dekorerte initialer.

Her og der er det gjengitt obskure tegn eller kors som er ment å skulle forsterke virkningen av besvergelsene. Som illustrasjon av et spesielt virkningsfullt ritual er det tegnet inn et spansk kortsverd, av en type som kom i bruk omkring 1450, og besvergelsen mot fortrollede sauer innledes med en tegning av nettopp et slikt fortryllet dyr.

Også språkformen i Vinjoboka er interessant. I det vesentlige er boken skrevet på senmiddelaldernorsk, eller dansk med en rekke norvagismer, men betydelige deler er også skrevet på rent dansk og på latin. I besvergelsene forekommer dessuten (ofte korrumperte) ord på gresk og hebraisk.

Sosial, åndelig eller kulturell verdi

Utfyllende opplysninger

Utfyllende opplysninger

Sjeldenhet

Vinjoboka er unik i ordets egentlige forstand - det finnes ingen andre eksemplere fra en tilsvarende kontekst. Av de til sammen omkring 200 svartebøkene som er bevart i Norge, er Vinjoboka den eldste med flere hundre års margin (den nest eldste, Tinnboka, skriver seg fra omkring 1650), og den eneste som er blitt til i et katolsk miljø. Derfor er Vinjoboka også umistelig som kulturarv.

Integritet

Vinjoboka består av 54 blad i ett legg på seks blad og seks legg på åtte blad hver. Første legg mangler øyensynlig de to første bladene, men ellers er boken komplett. Det finnes rester etter en fast skinnygg, men permene er kommet bort og første blad er løst. Teksten er ført av elleve mer eller mindre samtidige skrivere, og med unntak av et notat om funnet i 1796, er dokumentet uforandret. De bevarte bladene er preget av en viss brukslitasje, men uten skader.

Representativitet

Det at senere svartebøker speiler Vinjoboka i innhold, struktur og stil tyder på at genren har vært utbredt, i alle fall i skriftkyndige lag av befolkningen, i middelalderen. I dag står Vinjoboka alene igjen som representant for denne litteraturen og gir oss vårt eneste innblikk i tilfanget av magiske praksiser, formler og medisinske råd, som verserte i Norge i katolsk tid.

Konsultasjon og samtykke

Konsultasjon og samtykke

Har dokumentarvens eier(e) og forvalter(e) blitt orientert om og godkjent nominasjonen?

Ja

Vurdering av risiko

Vurdering av risiko

Gi en beskrivelse av i hvor stor grad den nominerte dokumentarven er truet.

Kulturarven Vinjoboka representerer er truet i den forstand at dokumentet er unikt og umistelig. Skulle boken skades eller komme bort, forsvinner den siste materielle levning av den førreformatoriske svarteboktradisjonen i Norge. Når det er sagt, er Vinjoboka ivaretatt på best mulige måte i bibliotekets klimaregulerte og brannsikrede hvelv. Dokumentet har ingen konserveringsbehov, er i god stand og utsettes for minimal håndtering. Det er i sin helhet digitalisert og tilgjengelig på internett.

Bevaringsplan

Bevaringsplan

Inngår dokumentarven i en bevaringsplan?

Nei

Hvis ja, last opp et sammendrag av bevaringsplanen. Hvis nei, last opp opplysninger om de nåværende bevaringsforholdene og forvaltningen av dokumentarven.

Vedlegg

- Ohrvik_støtteerklæring_Norsk_dokumentarv_08_04_16.pdf
- Kverndokk_Anbefaling_Vinjoboka_KK_UiB.pdf
- Vedlegg_om_bevaringsforhold_Vinjoboka.pdf

Resultat og tilleggsinformasjon

Resultatet av nominasjonen og ev. tilleggsinformasjon

Hva ønsker din institusjon å oppnå ved å få dokumenter innskrevet i Norges dokumentarv? Kom med eventuell tilleggsinformasjon som støtter en innskriving i Norges dokumentarv.

Vinjoboka er uten tvil bibliotekets mest etterspurte bok og den av våre gjenstander som vekker størst interesse og mest følelser blant våre besøkende, uavhengig av om de ellers interesserer seg for gamle bøker. En plass på listen over Norges dokumentarv ville understreke bokens helt unike karakter og kulturhistoriske betydning på en måte som er synlig og umiddelbart forståelig også for lekfolk. Den anerkjennelse og status som følger med en plass på listen over Norges dokumentarv vil være viktig både for Vinjoboka selv og for biblioteket.

Vi håper naturligvis at en plass på listen over Norges dokumentarv vil kunne føre til økt synlighet og oppmerksomhet. Biblioteket eier kultur- og vitenskapshistorisk svært betydningsfulle samlinger som vi ønsker å se benyttet i størst mulig grad av forskere og andre interesserte. Vinjoboka har flere ganger vist seg å ha bred appell. Den kommenterte utgaven fra 1993 ble raskt utsolgt og er i dag ettertraktet på det antikvariske markedet. Vinjobokas emne interesserer et bredere publikum enn vi vanligvis treffer med vår formidling, og er derfor meget velegnet for illustrere viktige sider ved norsk og nordisk kulturhistorie.

Skolens historiske boksamling er en viktig identitetsmarkør for institusjonen, ikke minst for elevene, og en plass på listen over Norges dokumentarv ville derfor også styrke Vinjoboka som identitetsskapende symbol ved skolen.

Hovedsakelig ser vi imidlertid på denne nominasjonen som et ekstra vern for fremtiden. Å sikre Vinjoboka en formell status som norsk dokumentarv ville legge et synligere og mer tungtveiende ansvar på bokens nåværende og fremtidige forvaltere. En styrket bevissthet omkring Vinjobokas kulturhistoriske verdi som unikt tidsvitne vil bidra til å sikre den for fremtiden.